

УДК 340.5:348.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.1.4>

ДИСЦИПЛІНАРНІ ПРАВИЛА ВСЕЛЕНСЬКИХ СОБОРІВ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ IV-IX СТОЛІТЬ

Зінченко О.В.,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри прав людини та юридичної методології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6083-8727*

Гиляка О.С.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
доцент кафедри прав людини та юридичної методології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-3705-3336*

Зінченко О.В., Гиляка О.С. Дисциплінарні правила Вселенських Соборів християнської церкви IV-IX століть.

Для дослідження канонічного права першочергового значення набувають Постанови Вселенських (всесвітніх) і Помісних (обласних) Соборів IV-IX ст. Після легалізації християнської церкви на початку четвертого століття і визнання її римським імператором Костянтином Великим панівною церквою у Римській імперії виявилось можливим скликання Помісних і Вселенських Соборів. Ця подія започаткувала нову епоху розвитку християнства і його відносин з державою, епоху Вселенських і Помісних Соборів, рішеннями яких були сформульовані непогрішимі визначення догматів і видані канони, якими церква користується у своєму житті і в наші дні. Метою статті є спроба виявлення особливостей рішень як кожного окремого Вселенського Собору, так і всіх сукупно, а також їх значення у розвитку канонічного права.

До матеріалів, використаних дослідниками, відносяться Постанови Вселенських Соборів християнської церкви IV-IX століть. Серед методів, які використовували автора статті, слід згадати діалектичний та герменевтичний, які дозволили проаналізувати та тлумачити Постанови Вселенських Соборів, з'ясувати їх зміст, сутність та значення. Також автори звернулись до порівняльно-правового методу, який дозволив порівняти Постанови Соборів, прийнятих у різні періоди. Використання системного методу надало можливість розглядати Постанови Вселенських Соборів як єдину систему специфічних джерел канонічного права. Також були використані принципи історизму, об'єктивності, логічного аналізу, історико-правовий та формально-юридичний методи.

Автори здійснюють спробу охарактеризувати зміст рішень кожного окремого Вселенського Собору і виявити властиві усім зібранням церковних ієрархів загальні особливості на підставі аналізу рішень Вселенських соборів християнської церкви IV-IX століть, тобто до розколу у 1054 р. на західну (католицьку) і східну (православну) церкви. Дослідники доходять вмотивованого висновку про те, що систематичні несумісності із християнським вченням життєві реалії ініціювали й прискорили процес створення канонічного права, а ухвалені Вселенськими Соборами правила носили не тільки догматичний, але й дисциплінарний характер, чим удосконалювали церковний устрій, що виявилось вирішальним внеском у канонічний звід (кодекс).

Ключові слова: канонічне право, дисциплінарні правила, християнська церква, Вселенський Собор, канони, догмати.

Zinchenko O.V., Hyliaka O.S. Disciplinary rules of the Ecumenical Councils of the Christian Church of the 4th-9th centuries.

For the study of canon law, the Decrees of the Ecumenical (worldwide) and Local (regional) Councils of the 4th-9th centuries are of primary importance. After the legalization of the Christian church at the beginning of the 4th century and its recognition by the Roman emperor Constantine the Great as the dominant church in the Roman Empire, it became possible to convene Local and Ecumenical Councils. This event initiated a new era in the development of Christianity and its relations with the state, the era of Ecumenical and Local Councils, the decisions of which formulated infallible definitions of dogmas and issued canons that the church uses in its life and today. The purpose of the article is an attempt to identify the features of the decisions of both each individual Ecumenical Council and all of them together, as well as their significance in the development of canon law.

The materials used by the researchers include the Decrees of the Ecumenical Councils of the Christian Church of the 4th-9th centuries. Among the methods used by the author of the article, it is worth mentioning the dialectical and hermeneutical methods, which allowed analyzing and interpreting the Decrees of the Ecumenical Councils, clarifying their content, essence and meaning. The authors also turned to the comparative legal method, which allowed to compare the decrees of the Councils adopted in different periods. The use of the systematic method made it possible to consider the Decrees of the Ecumenical Councils as a single system of specific sources of canon law. The principles of historicism, objectivity, logical analysis, historical-legal and formal-legal methods were also used.

The authors attempt to characterize the content of the decisions of each individual Ecumenical Council and identify common features inherent in all assemblies of church hierarchs based on the analysis of the decisions of the Ecumenical Councils of the Christian Church of the 4th-9th centuries, that is, before the split in 1054 into the Western (Catholic) and Eastern (Orthodox) churches. Researchers come to a well-founded conclusion that systematic realities of life incompatible with Christian teaching initiated and accelerated the process of creating canon law, and the rules adopted by Ecumenical Councils were not only dogmatic, but also disciplinary in nature, thereby improving the church system, which turned out to be a decisive contribution to the canonical code.

Key words: canon law, disciplinary rules, Christian church, Ecumenical Council, canons, dogmas.

Постановка проблеми. У зв'язку з досить незначним поширенням канонічного права у сучасному світі література з компаративістики практично не приділяє уваги цій релігійно-правовій системі. Однак канонічному праву властиві унікальні риси і певний вплив на розвиток права на європейському континенті [1, с. 212; 2, с. 7], що перетворює його на цікавий об'єкт дослідження. Для вивчення канонічного права першочергового значення набувають Постанови Вселенських (всесвітніх) і Помісних (обласних) Соборів IV-IX ст. Після припинення гоніння на християн і легалізації християнської церкви на початку четвертого століття і визнання її римським імператором Костянтином Великим панівною церквою у Римській імперії виявилось можливим скликання Помісних і Вселенських Соборів. Ця подія започаткувала нову епоху розвитку християнства і його відносин з державою, епоху Вселенських і Помісних соборів, рішеннями яких були сформульовані непогрішимі визначення догматів і видані канони, якими церква користується у своєму житті і в наші дні. Легалізація християнства зініціювала активний розвиток канонічного права, результатом якого виявилось створення загальноцерковного канонічного кодексу (канонічного зводу) вселенської християнської церкви. Виявлення конкретного внеску кожного окремого Вселенського Собору і властивих усім зібранням церковних ієрархів особливостей і значення у розвитку процесу складає один із засобів його всебічного і поглибленого пізнання.

Мету дослідження складає спроба виявити особливості рішень кожного окремого Вселенського Собору і всіх сукупно, а також їх значення у розвитку канонічного права.

Стан опрацювання проблематики. Пов'язані із Вселенськими Соборами питання більшою чи меншою мірою зачіпали В. Бондаренко, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, В.І. Лубський, Д.В. Лук'янов, М.М. Хуторян, І.І. Шамшина, П. Яроцький; до числа дослідників далекого зарубіжжя входили Г.Дж. Берман, Марджотто Брільо, Мірабеллі, Онїда, Франческо, Чезаре та інші. Однак майже усі вони обмежувались загальною характеристикою рішень Вселенських Соборів і не торкалися питання щодо виявлення конкретних життєвих реалій християнських громад та чинників започаткування й прискорення процесу творення канонічного права.

Виклад основного матеріалу. Після визнання християнства панівною релігією у Римській імперії за Костянтина Великого розпочався новий період розвитку церковного права, коли він спочатку урівняв християнство в правах з усіма релігіями імперії в 312 році а в 324 р. проголосив християнство державною релігією [3, с. 94]. У цей період церква, перебуваючи під захистом держави, могла безперешкодно удосконалювати свій устрій, внутрішній порядок та зміцнювати дисципліну. Головним інструментом у вирішенні таких питань виявились Собори, які отримали характер правильного інституту. Як правило, у кожній церковній області періодично збирались з'їзди єпископів для обговорення спільних справ та вирішення питань, які викликали місцевим церковним життям та практикою. Постанови семи обласних Соборів IV-V ст., а саме Анкірського (314 р.), Неокесарійського (314-315), Антиохійського (341), Сардикського (344), Гангрського (362-370), Лаодикійського (343-381) та Карфагенського (419) виявились джерелами загального церковного права [4, с. 198].

Окрім звичайних обласних чи Помісних соборів у цей період відбувались і надзвичайні Собори, що отримали назву Вселенських. Вони скликались зазвичай з приводу виникнення в церкві ересі, для її засудження та формального встановлення загальноцерковної віри. До розколу християнської церкви у 1054 р. відбулось сім загальновизнаних Вселенських Соборів: 1) Нікейський перший (325 р.), 2) Константинопольський (Цареградський) (381 р.), 3) Ефеський (431 р.),

4) Халкедонський (451 р.), 5) Константинопольський другий (533 р.), 6) Константинопольський третій (680 р.), Нікейський другий (787 р.). У зв'язку з тим, що п'ятий та шостий Вселенські Собори вирішували виключно догматичні питання і дисциплінарних правил не ухвалювали, цей недолік було усунено у 691-692 рр. рішеннями так званого Трульського п'ято-шостого Собору [4, с. 198].

Перший Нікейський Вселенський Собор 325 р. ухвалив 20 дисциплінарних постанов. Відповідно до 4-го правила, новий єпископ мав обиратись усіма єпископами області, а за неможливості такого зібрання – крайньою мірою не менше ніж трьома із додаванням грамот відсутніх із засвідченням їхньої згоди. Затверджувати таке рукопокладання мав митрополит [5, с. 788]. Правило 6-те підтверджувало збереження стародавніх звичаїв, що існували у Єгипті, Лівії та Пентаполі, за якими олександрійський єпископ мав свою владу в усіх цих місцях, подібно до римського єпископа. Передбачалось також дотримання переваг інших церков. Правило забороняло обрання єпископа без згоди митрополита і позбавлення сану вже обраних з порушенням такого припису. У разі ж незгоди із обранням двох чи трьох виборців, набирала силу думка більшості [5, с. 788]. Правило 17-те категорично засуджувало всілякі спроби кліриків збагачуватись неправедним шляхом. Воно констатувало, що оскільки «численні клірики, захоплюючись наживою та хабарництвом, забувають сказане у божественному Писанні: срібла свого не давати у розростання (Псал. 14: 5) і, даючи гроші у борг, вимагають сотих приросту». У зв'язку з цим святий і великий Собор постановив: хто, після цього визначення, почне брати приріст із даного в борг, або здійснювати інші обороти, вимагати половинного зростання, вигадувати щось подібне заради огидного прибутку, він підлягає вигнанню із кліру і відчуженню від церковної посади. Передбачалось також позбавлення посади єпископа за проповідь іншої віри, а мирянина – вигнання із церкви та анафема [6].

Другий – Константинопольський (Цареградський) Вселенський Собор 381 р. вирішував догматичні питання. Одночасно він ухвалив Послання, яке пізніше було розподілене на 7 правил. 3-тє з них надавало «перевагу честі» Константинопольському єпископу, оскільки це місто вважалось новим Римом [5, с. 789].

Третій – Ефеський Вселенський Собор 431 р. також в основному боровся проти ересі. Одночасно він ухвалив декілька дисциплінарних постанов, які передбачали покарання єпископів та кліриків за схильність до ересі. Відповідно до правила 1-го, будь-який митрополит за відхід від Постанов Вселенського Собору підлягав позбавленню повноважень і суду єпископів своєї області і митрополитів навколишніх областей для повного позбавлення сану [5, с. 789].

Четвертий – Халкидонський Вселенський Собор 451 р. ухвалив 27 канонів. Перший з них затверджував ухвалені попередніми Вселенськими та Помісними Соборами правила, що означало схвалення збірника канонічних правил. Правило 2-ге передбачало позбавлення сану єпископа за рукопокладання за гроші, посередників «такої гидкої й незаконної дії» із числа кліриків – усунення з посади, а мирян чи монахів піддавало анафемі. Наступне, 3-тє правило засуджувало прагнення до наживи шляхом відкупів, заняття мирськими справами й сріблολюбство. Своєю постановою Собор заборонив єпископам, клірикам та монахам брати маєтки на відкуп, якщо це не стосується покликання до обов'язкового піклування про малолітніх, сиріт та безпорадних вдів, що особливо потребують церковної допомоги [5, с. 789-790; 6]. Правило 6-те рішуче забороняло зведення у сан пресвітерів, дияконів та інших чинів без визначення церкви чи монастиря, у якому мала відбуватись їхня служба. Призначені з порушенням цього правила не повинні були допускатись до служіння, а рукопокладальники підлягали зганьбленню. Наступне правило передбачало проголошення анафемі клірикам та монахам за вступ на військову службу та мирський чин. Правило 9-те забороняло клірикам судитись у світському суді і передбачало звернення до свого єпископа. У випадку ж позову клірика проти єпископа чи митрополита він зобов'язувався звертатись до екзарха округу або ж до престолу царського міста [5, с. 789-790].

Оскільки в окремих епархіях читальникам та співакам дозволялось брати шлюб, Собор 14-м правилом заборонив одружуватись із іновірними. Якщо ж такі шлюби мали місце, народжені в них і хрещені у єретиків діти підлягали зверненню до вселенської церкви. Не хрещені ж у єретиків діти не повинні були хреститись у єретиків і брати шлюб з єретиками, іудеями та язичниками. Порушення цього канону мало каратись епітимією [5, с. 790]. Правилом 17-м встановлювалось право скривдженим єпископом вірянам звертатись до Обласного Собору, а скривдженим митрополитом – до екзарха області або до Константинопольського престолу [6]. Змова та зговір кліриків проти єпископів, відповідно до правила 18-го, тягли за собою позбавлення сану та посади. За правилами 21-м та 22-м не брались до уваги доноси на єпископів та кліриків без попереднього вивчення про них громадської думки, а також позбавлялись сану та ступенів клірики за розкрадання майна померлого єпископа. Правило 24-те декларувало, що освячені одного разу єпископом монастирі повинні назавжди залишатись монастирями без можливості знову перетворитись на мирське житло. Порушники ж цієї постанови підлягали покаранням відповідно до правил [6].

Собор зазначав, що, як йому стало відомо, деякі митрополити зневажають довірену їм паству і відволікають поставлення єпископів, у зв'язку з чим визначив термін поставлення єпископів упродовж трьох місяців, за умови відсутності нездоланих перешкод. Порушник цього підлягав покаранню церковною епітимією. В той же час доходи позбавленої керівника церкви повинні були зберігатись у цілісності її економом [7]. Собор також підкреслював, що у деяких церквах єпископи управляють церковним майном без економів, а тому зобов'язав кожну церкву, яка мала єпископа, мати із власного кліру й економа, який мав розпоряджатись церковним майном під керівництвом єпископа, щоб домобудування церковне було не без свідків і щоб розтрачання церковного майна не викликало нарікання на священство. Порушники ж таких приписів підлягали покаранню відповідно до божих правил. Собор також постановив карати викрадачів дружин під приводом подружнього життя, а також тих, хто сприяє викрадачам, вигнанням кліриків і анафемою мирян. Такі заходи передбачались правилами 26-м та 27-м [7].

Рішення п'ятого – Константинопольського та шостого – Константинопольського Вселенських Соборів, що відбулись відповідно у 533 та 680 рр., стосувались лише догматичних питань і не видали жодних дисциплінарних визначень чи канонів. Цей недолік було усунуто особливим Константинопольським Собором 691-692 рр., як доповнення Постанов п'ятого та шостого Вселенських Соборів, а за місцем його засідань у палацовій залі (труллі) отримав назву Трульського п'ято-шостого Вселенського Собору. Він ухвалив 102 канони, які підбили підсумок правотворчості християнської церкви періоду Вселенських Соборів. У 2-му правилі собор перелічував ухвалені не тільки Вселенськими, але й Помісними Соборами канони і правила святих отців.

Проблематика Постанов Трульського Вселенського Собору зачіпала в основному два питання: по-перше, порушення християнських норм у шлюбних відносинах і, по-друге, боротьба проти аморальних спроб збагачення. Члени кліру мали бути безшлюбними, за винятком читачів та співаків. Іподиякони, диякони та пресвітери, після здійснення над ними хіротонії, позбавлялись права одружуватись і за порушення заборони позбавлялись сану. Над вірянами, що вступали до кліру вже одруженими за законом, дозволялось здійснення хіротонії у диякони, іподиякони та пресвітери. Постанови забороняли християнам одружуватись із єретиками, порушення чого каралось відлученням від церкви. Засуджувалось перелюбство жінок, чоловіки яких були довго відсутніми, а також викрадання дружин з метою співжиття із покаранням кліриків позбавленням сану, а вірян – анафемою. Жінки ж за здійснення викиднів та умертвіння плоду піддавались епітимії як за вбивство [7].

Що ж стосується другого питання, то будь-якому клірику заборонялось утримувати корчму, входити до неї і служити у ній, влаштовувати у храмах та священних огорожах харчевні, пропонувати їжу або здійснювати іншу дрібну торгівлю, за порушення чого він підлягав позбавленням сану. Позбавлялись сану пресвітери та диякони і за взяття процентів та за оплатне святе причастя. Засуджувалось також привласнення митрополитами церковного майна та майна померлого єпископа [5, с. 790-791].

Постановами Трульського Собору в основному завершився процес формування канонічного зводу православної церкви періоду Вселенських Соборів, який до наших днів виявляється найважливішим джерелом канонічного права Східної церкви. Західна ж церква інакше відноситься до Постанов Трульського Собору через те, що окремі його канони спрямовані проти практики римської церкви. Так, 13-те правило засуджує обов'язкове дотримання цілібату священниками та дияконами, 55-е правило засуджує піст у суботу, а 73-тє – накреслення хреста на землі, що топчеться ногами. У зв'язку з цим Західна церква пізніше почала відкидати ухвалені Трульським Собором правила [5, с. 790].

Сьомий – Нікейський Вселенський Собор, як і перший Вселенський Собор, відбувся у Нікеї 787 р. Він ухвалив 22 правила, які доповнили вже сформований у своїй основі канонічний кодекс. На з'їзді знову вирішувалось гостре питання щодо збереження церковного майна. Так, правило 12-те прямо виголошувало, що єпископ або ігумен не повинні дарувати чи продавати угідь, які належать церкві, за що вони підлягали вигнанню із єпископії та із монастиря. Біднякам же єпископ мав право давати майно безкоштовно. У тому ж випадку, коли земля не приносить жодного прибутку, віддавати її не місцевим начальникам, а клірикам або землеробам. Якщо ж місцевий начальник, за допомогою хитрої операції, перекупить поле у землероба або у клірика, такий продаж вважати не дійсним, а продане повертати єпископії чи монастирю.

Правило ж 19-те декларувало безоплатність обрання монахів та монахинь. «Мерзенність сріблюбства, – говорилося у ньому, – отримала таку силу над настоятелями церков, що деякі навіть із так званих благосних чоловіків та жінок, забувши заповіді Господні, впали в оману і освящують у чернече життя за золото» [5, с. 790-791]. Такі поступки карались вигнанням єпископів та ігуменів [5, с. 790-791].

Висновки. Таким чином, Вселенські Собори IV-IX століть вирішували догматичні питання, питання організації церковного життя і видавали дисциплінарні правила. Із рішень Вселенських Соборів випливає, що одну із найгостріших проблем церковного життя складали систематичні спроби розкрадання, привласнення, продажу й дарування церковної власності і особистого майна церковних ієрархів після їх смерті. Про гостроту проблеми свідчить і той факт, що до таких зловживань виявлялись причетними і вищі церковні ієрархи – єпископи та митрополити.

Огульне посягання на церковне майно загрожувало не тільки значним послабленням матеріальної бази вселенської церкви, але й падінням її морально-етичного авторитету. Саме тому, усвідомлюючи таку загрозу, Вселенські Собори встановлювали контроль за збереженням церковної власності і в ухвалених ними дисциплінарних правилах за означені злочини вводили такі суворі покарання як позбавлення сану й вигнання з кліру вищих церковних ієрархів та епитимія й анафема для кліриків. Таким же покаранням піддавались винуваті у занятті лихварством, за поставлення єпископами у різні посади за гроші, незаконне отримання прибутків, поєднання церковної служби із світською діяльністю, за утримання корчми, позику під проценти, за оплатне святе причастя, за торгівлю у храмах тощо.

Вселенські Собори великої уваги приділяли також визначенню покарань за порушення правил щодо одруження кліриків, за викрадання чужих дружин з метою співжиття, за взяття шлюбу із еретиками, за аборти, перелюбство жінок під час тривалої відсутності чоловіків, за відмову від вчення про першородний гріх, за звернення кліриків до світського суду, за доноси на єпископів та за змови проти них тощо. Встановлювався і порядок підпорядкування церковно-адміністративних одиниць та ієрархів. Усі ці питання були органічно пов'язані із дотриманням необхідної дисципліни в усій вселенській церкві, через що увійшли у її канонічний звід. Разом з тим рішення Вселенських Соборів свідчать про складність розвитку й існування християнської церкви і дають вагомий підстави чіткіше вбачати причини виникнення у християнстві багатьох сект. Систематичні несумісні із християнським вченням реалії ініціювали й прискорили процес створення канонічного права. Важливо також зазначити, що більш глибоко і широко оцінити проблематику Вселенських Соборів IV-IX ст. можна лише шляхом порівняння її із проблематикою Помісних Соборів того ж періоду, що є можливою перспективою для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лук'янов Д.В. Канонічне право. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права* / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 212-217.
2. Лубський В.І., Горбаченко Т.Г., Лубська М.В., Яковенко А.І. Канонічне право. Київ: «Центр учбової літератури», 2021. 572 с.
3. Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство. Київ: Наукова думка, 2007. 380 с.
4. Лук'янов Д.В. Релігійні правові системи в сучасному світі: Монографія. Харків: Право, 2015. 353 с.
5. Порівняльне правознавство: хрестоматія для юридичних факультетів та вищих закладів освіти. Видання друге, змінене. / Уклад. О.В.Петришин, О.В.Зінченко, Д.В. Лук'янов. Х.: Право, 2019. 1024 с.
6. Павленко П.Ю. Вселенські собори. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Вселенські_собори. (дата звернення: 15.02.2024 р.)
7. Davis L.D. *The First Seven Ecumenical Councils (325-787): Their History and Theology*. Collegeville: The Liturgical Press, 1990. 342 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_First_Seven_Ecumenical_Councils_325.html?hl=ar&id=fMhzlnY0P0QC&redir_esc=y (дата звернення: 15.02.2024 р.)

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026
 Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
 Дата публікації: 3.04.2026